УДК 339.9:553.3

КУЛІНІЧ О.М.,
Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України,
заступник директора з наукової роботи,
к.е.н.

ГЛОБАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСТУПНОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. *У статті проаналізовано забезпеченість земельними ресурсами на глобальному рівні, на рівні географічних регіонів і країн. Виокремлено чотири групи країн щодо забезпеченості орними землями: високозабезпечені, забезпечені, дефіцитні та гостродефіцитні.*
Ключові слова: земельні ресурси, орні землі, продовольча безпека.

Аннотация. *В статье проанализирована обеспеченность земельными ресурсами на глобальном уровне, на уровне географических регионов и стран. Выделены четыре группы стран относительной обеспеченности пахотными землями: высокообеспеченные, обеспеченные, дефицитные и остродефицитные.*
Ключевые слова: земельные ресурсы, пахотные земли, продовольственная безопасность.

Summary. *The land resources supply at the global level, at the level of region and at the level of countries has been analyzed in the article. The for group of countries at land resources supply: high-provided, provided, deficit and highly rare have distinguished.*
Key words: land resources, arable lands, food security.

Вступ і постановка проблеми. Земельні природні ресурси належать до категорії непереміщуваних, проте відіграють винятково важливу роль у функціонуванні кожної держави. Адже саме земельні ресурси є однією з головних передумов розвитку сільського господарства, а відтак – і продовольчої безпеки країни.

Земельні ресурси є базисом, на основі якого будується сільське господарство та виробництво продовольства. І хоча не лише від кількості та якості земельних ресурсів залежить продовольча безпека країни, втім ці фактори є одними з визначальних. Тому актуальним для сучасного світу є забезпечення країн земельними ресурсами. Метою статі є розгляд забезпечення земельними ресурсами в глобальному масштабі й окремих країн у контексті продовольчої безпеки.

Огляд останніх публікацій. На міжнародному рівні поняття «продовольча безпека» було введено у 1970-х рр. продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) для країн, що розвиваються [1, С. 30]. Повне змістове визначення продовольчої безпеки подано в документах Римської (всесвітньої) зустрічі на вищому рівні з проблем продовольства [9]. Узгоджений представниками 185 країн, 80 неурядовими організаціями та міжнародними установами «План сумісних дій» зазначає, що «Продовольча безпека реалізується лише тоді, коли всі люди будь-коли мають фізичний і економічний доступ до достатньої в кількісному відношенні, безпечної та поживної їжі для задоволення своїх дієтичних потреб і смакових переваг, для ведення активного і здорового способу життя» [9]. У Римській декларації з всесвітньої продовольчої безпеки (Rome Declaration on World Food Security) наголошено на обов'язку будь-якої держави забезпечувати продовольчу безпеку [9].

У зазначеному документі було поставлено мету – скоротити до 2015 року кількість голодуючих у світі вдвічі (станом на 1996 р., коли було ухвалено цей документ, їх кількість становила 828 млн осіб [9]). З метою прискорення вирішення глобальної продовольчої проблеми було прийнято низку декларацій та організовано кілька продовольчих форумів у 2008–2010 рр. Проте ці заходи не дали якихось значимих результатів, позаяк кількість голодуючих у світі зростає і наприкінці 2010 року становила 1,1 млрд осіб [2]. На нашу думку, частково це пояснюється тим, що міжнародні декларації й інші програмні документи не враховують реальної забезпеченості країн земельними ресурсами.

Виклад основного матеріалу. Наявність земельних ресурсів разом з ефективністю їх використання зумовлює не лише високий рівень продовольчої безпеки країни, а й її диспозицію на світовому ринку продовольства як експортера. Навпаки, низьке забезпечення земельними ресурсами (передусім землями, придатними для сільського господарства) або неефективне їх використання створює ситуацію, коли продовольча безпека наражається на великі ризики, а країна виходить на ринок сільськогосподарської продукції як імпортер. Зазвичай країни не забезпечують себе повністю всією сільського-

сподарською продукцією і виходять на міжнародні ринки з одними позиціями як експортери, з іншими – як імпортери.

Слід зауважити, що торгівля сільськогосподарською продукцією в останні десятиліття демонструє стійку тенденцію до зростання (рис. 1).

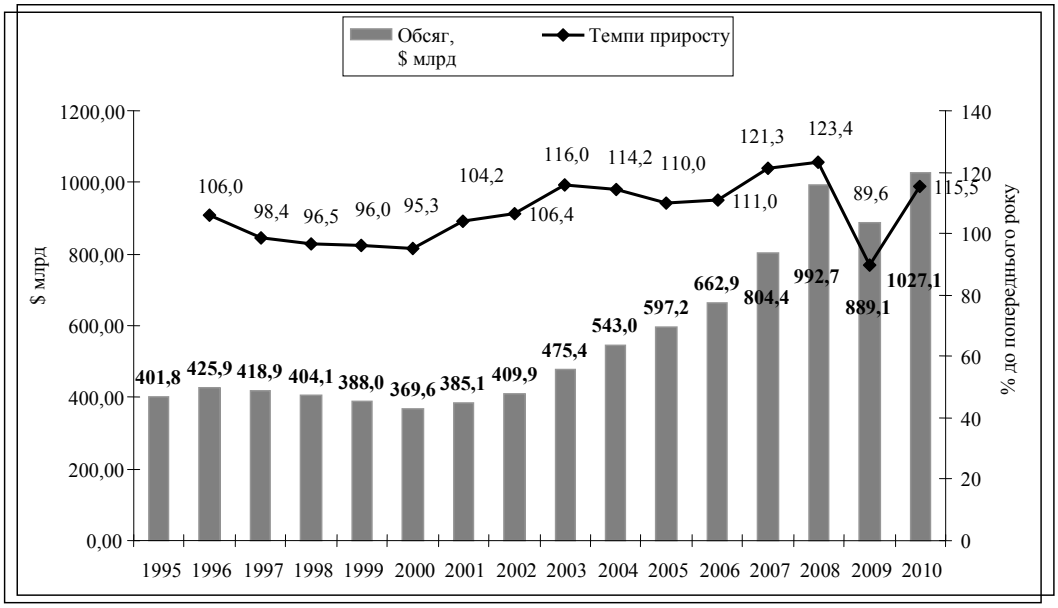

Рис. 1. Світовий експорт продовольства

Джерело: побудовано автором згідно з даними [7].

Наприкінці XX століття спостерігалося певне зниження світового експорту продовольства (рис. 1), але в першому десятилітті XXI ст. сформувалася помітна тенденція суттєвого зростання обсягів міжнародної торгівлі продовольством. За винятком 2009 року, коли знизилися обсяги світової торгівлі продовольством, річні темпи приросту були не менше ніж 10 % на рік.

Динамічний розвиток міжнародного ринку сільськогосподарської продукції зумовлений відставанням темпів приросту виробництва продовольства від темпів збільшення чисельності населення в деяких регіонах і країнах, наявністю очевидного та прихованого голоду в країнах, що розвиваються, регіональними відмінностями виробництва та споживання основних видів продовольства, а також зростаючим дефіцитом земельних ресурсів у глобальному масштабі, на рівні регіонів та окремих країн.

Протягом 1970–1980-х років у світовій економіці спостерігалося збільшення сільськогосподарських угідь та орних земель (рис. 2).

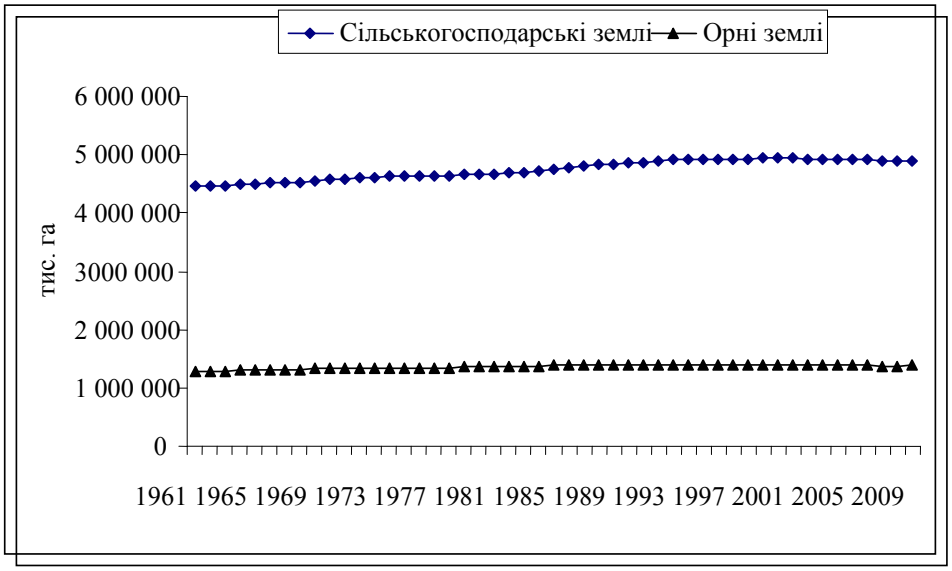

Рис. 2. Площа сільськогосподарських угідь та орних земель у світі

Джерело: побудовано автором згідно з даними [4, 5].

Однак починаючи з 1990-х років суттєвого зростання площі як сільськогосподарських угідь, так і орних земель у світовому масштабі не спостерігалося. Це вказує на те, що майже всі землі, придатні для сільськогосподарського використання й ті, якими можливо користуватися без шкоди для навколишнього середовища, задіяні в господарстві.

Цінність земельних ресурсів зростатиме, оскільки майже всі землі, придатні для вжитку в сільському господарстві, вже використовуються (з урахуванням екологічного чинника). Подальше суттєве збільшення площі земель для сільського господарства малоймовірне. Позаяк кількість населення зростає, земельні сільськогосподарські ресурси у перерахунку на одну особу зменшується (рис. 3).

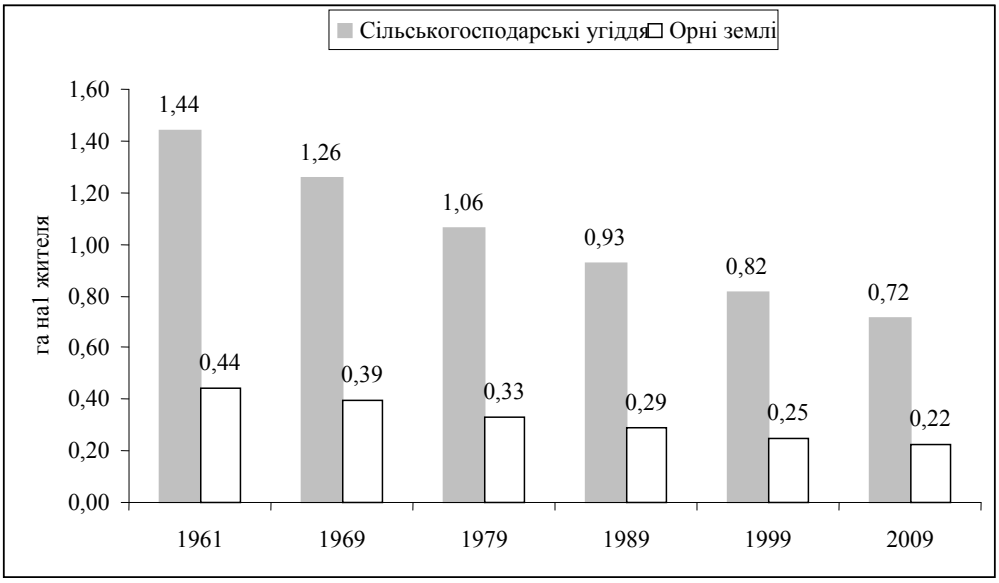

Рис. 3. Площа сільськогосподарських угідь та орних земель у розрахунку на одного жителя Землі

Джерело: розраховано та побудовано автором згідно з даними [4, 10].

За 1961–2009 роки площа сільськогосподарських угідь та орних земель в розрахунку на одного жителя Землі зменшилася вдвічі (рис. 3). Принципово існує певний резерв щодо використання земельних ресурсів, який полягає в підвищенні розорювання сільськогосподарських угідь, однак цей показник тривалий час перебуває поблизу рівня 30 % (рис. 4).

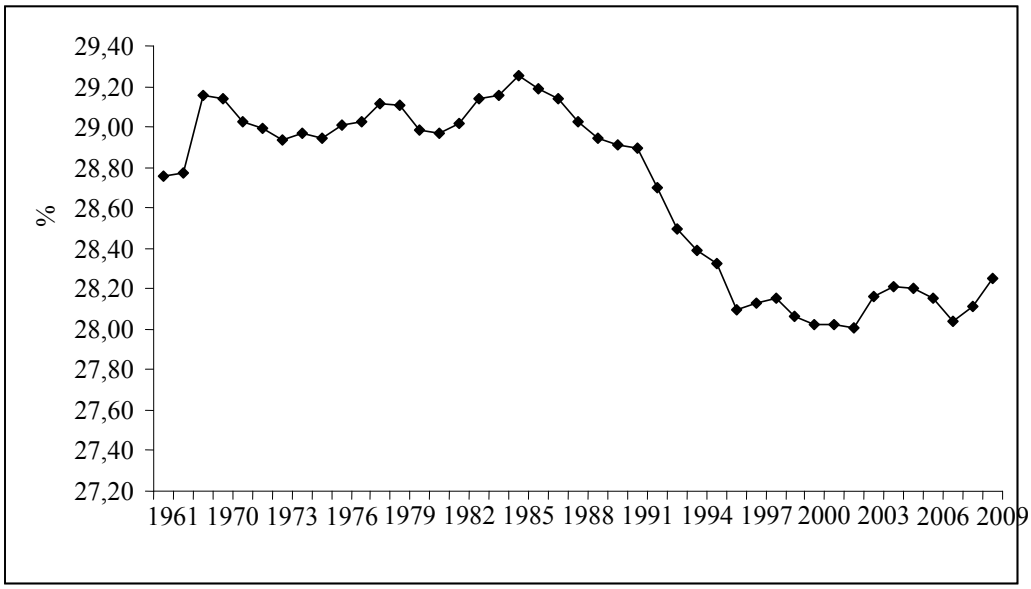

Рис. 4. Ступінь розорювання сільськогосподарських угідь у середньому в світі

Джерело: розраховано та побудовано автором згідно з даними [5, 6].

У світовій практиці безпечним для природи вважається ступінь розорювання земель 30–35 % [3]. Результати розрахунків, подані на рис. 4, вказують на те, що людство перебуває поблизу критичного рівня щодо розорювання земель. Отже, якщо цей показник у майбутньому зростатиме, це спричинить погіршання екологічної ситуації.

З огляду на те, що, за прогнозами, населення Землі зростатиме надалі, кількість сільськогосподарських угідь і площа ріллі на одного жителя зменшуватимуться, тому земля ставатиме дефіцитним ресурсом.

Слід урахувати, що забезпечення земельними ресурсами великою мірою варіюється у регіонах і країнах. Забезпечення сільськогосподарськими угіддями регіонів світу подано в табл. 1.

Таблиця 1

Площа сільськогосподарських угідь у розрахунку на одного жителя у регіонах світу, га на одного жителя

Регіон	1992	1999	2006	2007	2008	2009
Світ у цілому	0,894	0,816	0,746	0,734	0,726	0,717
Африка в цілому	1,658	1,413	1,239	1,213	1,187	1,162
Східна Африка	1,485	1,187	1,029	1,007	0,984	0,966
Центральна Африка	2,070	1,694	1,401	1,363	1,329	1,302
Північна Африка	1,485	1,358	1,232	1,212	1,187	1,176
Південна Африка	3,753	3,311	3,016	2,984	2,954	2,923
Західна Африка	1,334	1,160	1,042	1,019	0,998	0,963
Північна Америка	1,721	1,555	1,410	1,402	1,395	1,380
Центральна Америка	1,043	0,935	0,820	0,809	0,799	0,789
Карибський басейн	0,346	0,313	0,289	0,291	0,283	0,287
Південна Америка	1,822	1,682	1,556	1,548	1,534	1,517
Центральна Азія	5,713	5,090	4,878	4,823	4,765	4,718
Південно-Східна Азія	0,228	0,211	0,210	0,209	0,211	0,212
Західна Азія	1,438	1,521	1,306	1,270	1,236	1,203
Східна Європа	1,054	1,054	1,062	1,063	1,065	1,066
Північна Європа	0,449	0,417	0,405	0,399	0,395	0,389
Південна Європа	0,512	0,490	0,441	0,408	0,432	0,422
Західна Європа	0,314	0,304	0,292	0,291	0,289	0,288
Австралія та Нова Зеландія	22,924	20,586	17,903	17,235	16,620	16,035
Мікронезія	0,136	0,199	0,189	0,187	0,183	0,182
Максимальний показник	22,924	20,586	17,903	17,235	16,620	16,035
Мінімальний показник	0,136	0,199	0,189	0,187	0,183	0,182
Перевищення максимального рівня над мінімальним	169,0	103,2	94,7	92,2	90,7	88,3

Джерело: розраховано автором згідно з даними [4, 8].

Забезпечення земельними ресурсами є неоднорідним навіть у великих географічних регіонах (табл. 1). Найбільше забезпеченими земельними ресурсами в перерахунку на душу населення є Австралія та Нова Зеландія, найменше – острівні країни Мікронезії та Карибського басейну, густозаселений регіон Південно-Східної Азії, де велика частина земель непридатна для ведення сільського господарства, та Західна Європа, де також досить велика щільність населення. Перевищують за цим показником середньосвітовий рівень регіони Центральної та Західної Азії, Південної Америки, Східної Європи, Африки в цілому. Нижче за середньосвітовий рівень забезпечені земельними ресурсами, придатними для сільського господарства, Південна та Північна Європа. Максимальна забезпеченість сільськогосподарськими угіддями (Австралія та Нова Зеландія) у 2009 році у 88 разів перевищувала відповідний мінімальний показник (Мікронезія).

Ще більшою є варіація забезпечення земельними ресурсами щодо країн світу надто важливою їх складовою – орними землями, на яких базується землеробство.

У середньому станом на початок 2010 року на одного жителя Землі припадало 0,2 га орних земель (власні розрахунки згідно з даними [4, 8]). Згрупуємо країни за площею орних земель на одного жителя, виокремивши чотири групи (табл. 2).

1. Добре забезпечені орними землями. До цієї групи належать країни, в яких забезпечення орними землями перевищує двократний рівень середньосвітового показника, тобто більше ніж 0,4 га на душу населення.

2. Достатньо забезпечені орними землями. Ця група охоплює країни, в яких забезпечення орними землями перевищує середньосвітовий показник, але є меншим, ніж його двократний рівень, тобто в межах від 0,2 до 0,4 га на одного жителя.

3. Країни, що мають дефіцит орних земель. До складу цієї групи входять країни, де забезпечення орними землями нижче середньосвітового рівня, але вище ніж 50 %, тобто в межах від 0,1 до 0,2 га на душу населення.

4. Країни з гострим дефіцитом орних земель. До цієї групи зараховано країни, в яких на одного жителя припадає менше 0,1 га орних земель на душу населення.

Таблиця 2

Групування країн світу за забезпеченням орними землями

Високозабезпечені		**Помірно забезпечені**		**З дефіцитом**		**З гострим дефіцитом**			
країна	га / 1 особа	країна	га / 1 особа	країна	га / 1 особа	країна	га / 1 особа	країна	га / 1 особа
Австралія	2,15	Чад	0,39	Екв. а Гвінея	0,19	Конго	0,10	Оман	0,04
Казахстан	1,48	Болівія	0,38	Албанія	0,19	Ліберія	0,10	Єгипет	0,04
Канада	1,34	Того	0,37	Сьєрра Леоне	0,19	Джорджія	0,10	Майоте	0,04
Св. Олени	1,00	Туркменістан	0,37	Фіджі	0,19	Острови Кука	0,10	Лебон	0,03
Нігер	1,00	Буркіна-Фасо	0,37	Гана	0,18	Індонезія	0,10	Японія	0,03
Росія	0,85	Намібія	0,36	Норвегія	0,17	Велика Британія	0,10	Йорданія	0,03
Аргентина	0,77	Монголія	0,35	Ефіопія	0,17	Венесуела	0,10	Корея	0,03
Україна	0,71	Зімбабве	0,34	Австрія	0,16	Антігуа	0,09	Сан-Марино	0,03
Литва	0,61	Сербія	0,33	Узбекистан	0,16	Домініка	0,09	Соломонові о-ви	0,03
Парагвай	0,60	Монтесарат	0,33	Панама	0,16	Словенія	0,09	Самоа	0,03
Білорусь	0,58	Нікарагуа	0,33	Лесото	0,16	Ліхтенштейн	0,09	Нова Каледонія	0,03
Уругвай	0,56	Польща	0,33	Тонга	0,15	Вануату	0,09	Палестина	0,03
Гіяна	0,56	Куба	0,32	Тимор-Лесте	0,15	Еквадор	0,08	Мартинік	0,03
США	0,53	Сенегал	0,32	Свазіленд	0,15	Домінікан. Респ-ка	0,08	Багами	0,02
Латвія	0,52	Бразилія	0,32	Арменія	0,15	Непал	0,08	Ісландія	0,02
Молдова	0,50	Камерун	0,31	Мадагаскар	0,15	Китай	0,08	Кірібуті	0,02
Нюе	0,50	Чехія	0,30	Ірак	0,15	Кіпр	0,08	Гренада	0,02
Сант Пьєр	0,50	Туреччина	0,30	Німеччина	0,14	Бельгія	0,08	Мальта	0,02
Судан	0,47	Франція	0,29	Кот Д'Івуар	0,14	Сан Кітс і Невіс	0,08	Тринідад і Тобаго	0,02
Угорщина	0,46	Гвінея	0,29	Самоа	0,14	Счилі	0,07	Аруба	0,02
ЦАР	0,45	ПАР	0,29	Гондурас	0,14	В'єтнам	0,07	Мікронезія	0,02
Естонія	0,44	Бенін	0,28	Кенія	0,14	О-ви Валіса	0,07	Сант Люція	0,02
Данія	0,44	Швеція	0,28	Еритрея	0,14	Маврикій	0,07	Маріан. о-ви	0,02

Малі	0,43	Лівія	0,28	Індія	0,13	Малайзія	0,06	Пуерто Ріко	0,02
Фінляндія	0,42	Камбоджа	0,28	Перу	0,13	Нідерланди	0,06	Мальдиви	0,01
Болгарія	0,42	Монтенегро	0,27	Конго	0,13	Сао Том	0,06	Андора	0,01
Румунія	0,41	Іспанія	0,27	Ботсвана	0,13	Фарерські о-ви	0,06	Сейшели	0,01
		Боснія	0,26	Руанда	0,13	Філіппіни	0,06	Бермуди	0,01
		Замбія	0,26	Люксембург	0,12	Барбадос	0,06	ОАЕ	0,01
		Туніс	0,26	Капе-Верде	0,12	Шрі-Ланка	0,06	Вірдж. о-ви	0,01
		Афганістан	0,25	Пакистан	0,12	Швейцарія	0,05	Полінезія	0,01
		Марокко	0,25	Саудівська Аравія	0,12	Бангладеш	0,05	Західна Сахара	0,01
		Словаччина	0,25	Мавританія	0,12	Йемен	0,05	Бруней	0,01
		Маляві	0,25	Італія	0,11	Палау	0,05	Катар	0,01
		Ірландія	0,25	Коморські о-ви	0,11	Франц. Гвінея	0,05	Гіям	0,01
		Киргизстан	0,24	Суринам	0,11	Сант Вісент	0,05	Кувейт	0,00
		Гамбія	0,24	Бурунді	0,11	Гваделупа	0,05	Кайманові о-ви	0,00
		Іран	0,24	Сальвадор	0,11	Ямайка	0,04	Джибуті	0,00
		Сирія	0,23	Сомалі	0,11	Коста-Ріка	0,04	Бахрейн	0,00
		М’янма	0,23	Таджикистан	0,11	Вірджинські о-ви	0,04	Сінгапур	0,00
		Танзанія	0,23	КНДР	0,11	Ізраїль	0,04	Фолкл. о-ви	0,00
		Беліз	0,23	Нова Зеландія	0,11	Антільські о-ви	0,04	Гібралтар	0,00
		Греція	0,23	Гватемала	0,11	Реуньйон	0,04	Гренландія	0,00
		Мексика	0,22	Гаїті	0,11	Колумбія	0,04	Науру	0,00
		Таїланд	0,22	Португалія	0,11	Папуа Нова Гвінея	0,04	Токелау	0,00
		Лаос	0,22	Бутан	0,11	Маршалові о-ви	0,04		
		Мозамбік	0,22						
		Нігерія	0,22						
		Габон	0,22						
		Ангола	0,22						
		Алжир	0,21						
		Азербайджан	0,21						
		Югославія	0,20						
		Уганда	0,20						
		Гвінея-Біссау	0,20						
		Хорватія	0,20						

Джерело: розраховано та складено автором згідно з даними [5, 8].

Отже, до високозабезпечених орними землями належать 27 країн (табл. 2), зокрема Україна (8 позиція у світовому рейтингу). У групі з гострим дефіцитом орних земель перебуває 91 країна, 41 країну зараховано до країн з дефіцитом орних земель.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Слід констатувати велику нерівність у країнах щодо земельних ресурсів, насамперед придатних для землеробства. Більшість країн не має достатнього доступу до земельних ресурсів. Серед них – найбільша країна світу – Китай. До країн з гострим дефіцитом орних земель належать і розвинуті країни: Велика Британія, Японія, Корея, Ізраїль. Варто зауважити, що в сучасних умовах глобалізації кожна країна має можливість отримати якщо й

не безпосередній доступ до земельних ресурсів інших країн, то опосередкований – до продукції, виробленої на них – через міжнародні ринки сільськогосподарської продукції.

У вищезазначених розвинутих країнах з гострим дефіцитом земельних ресурсів брак доступу до орних земель частково компенсується високою ефективністю використання тих обмежених земельних ресурсів, які є в їх розпорядженні, та можливістю придбавати продукцію, вироблену на земельних ресурсах інших країн, через світові ринки продовольства та сільськогосподарської продукції. Маючи достатньо фінансових ресурсів, ці країни задовольняють свої потреби через відповідні світові ринки. Ці країни разом з іншими, що не мають достатньо земельних ресурсів або використовують їх неефективно, створюють конкуренцію на світових ринках сільськогосподарської продукції. Фактично це конкуренція за опосередкований (через сільгосппродукцію) доступ до земельних ресурсів інших країн. Низка малорозвинутих країн з третьої (дефіцитної) та четвертої (гостродефіцитної) груп унаслідок такої конкуренції лишаються поза доступом до продовольства. Це становить пряму загрозу продовольчій безпеці цих країн, створює проблему голоду, посилює соціальну напругу.

Проте не оминемо увагою і той факт, що в групі високозабезпечених орними землями країн перебувають ті, в яких періодично виникають дефіцит продовольства і навіть голод, зокрема Нігер, Гіяна, Судан. У групі достатньо забезпечених орними землями країн – Малі, ЦАР, Замбія, Беліз, Сенегал, Намібія, Чад та ін. Проте наявна низька ефективність використання земельних ресурсів. Це має бути враховано під час розроблення міжнародних програм з допомоги, яка має бути максимально спрямована на впровадження ефективних технологій землекористування, а не обмеження лише продовольчою допомогою.

У майбутньому очікується посилення конкуренції за доступ до земельних ресурсів через міжнародні ринки сільгосппродукції. Тому кожна країна (це стосується й України) має максимально ефективно використовувати свої земельні ресурси та можливості світових ринків сільськогосподарської продукції. Проте слід визнати, що наявність у багатьох країнах дефіциту орних земель і відсутність доступу до земельних ресурсів інших країн через світові ринки сільськогосподарської продукції через брак фінансів є глобальною проблемою. Її вирішення слід шукати на наднаціональному рівні.

Список використаних джерел

1. Захарова Т. В. Мониторинг факторов региональной продовольственной безопасности (на примере отрасли растениеводства Ставропольского края). – Дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / Т. В. Захарова. – Ставрополь, 2005. – 170 с.
2. Тутаева Н. И. К решению мировой продовольственной проблемы. Вклад ФАО // Мир и политика [Електронний ресурс]. – 2011. – №06 (57). – Режим доступу: http://mir-politika.ru/archive/?SECTION_ID=230&ELEMENT_ID=792
3. Устойчивость земледелия: проблемы и пути решения / За ред. В. Ф. Сайко. – К.: Урожай, 1993. – 320 с.
4. Agricultural area [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://faostat.fao.org/site/377/DesktopDefault.aspx?PageID=377 [заголовок з екрану].
5. Arable land [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://faostat.fao.org/site/377/Desktop Default.aspx?PageID=377 [заголовок з екрану].
6. Land area – [Електронний ресурс] – http://faostat.fao.org/site/377/DesktopDefault.aspx?PageID=377 [заголовок з екрану].
7. Merchandise trade matrix, exports in thousands of dollars, annual, 1995–2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=110
8. Population – Est. & Proj. [Електронний ресурс] – http://faostat.fao.org/site/377/Desktop Default.aspx?PageID=377 [заголовок з екрану]
9. Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm
10. Total population, annual, 1950–2050 [Електронний ресурс] – Режим доступу: – http://unctadstat.unctad.org/